

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

АЛЕКСЄЄВ І. С.,
аспірант
(Хмельницький університет
управління та права)

УДК 343.8

**ПРОБАЦІЯ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ**

У статті розглянуто вплив застосування пробації в установах виконання покарань на виправлення та ресоціалізацію засуджених, відтак на зниження рівня рецидивної злочинності в Україні та в зарубіжних країнах. У зв'язку із зазначеним проаналізовано зміст поняття «пенітенціарна пробація», досліджено питання взаємодії органу пробації з іншими державними органами та громадським сектором.

Ключові слова: пробація, пенітенціарна пробація, ресоціалізація, соціальна адаптація, установи виконання покарань.

В статье рассмотрено влияние применения пробации в учреждениях исполнения наказаний на исправление и ресоциализацию осужденных, а также на снижение уровня рецидивной преступности в Украине и в зарубежных странах. В связи с вышеуказанным проанализировано содержание понятия «пенитенциарная пробация», исследованы вопросы взаимодействия органа пробации с другими государственными органами и общественным сектором.

Ключевые слова: пробация, пенитенциарная пробация, ресоциализация, социальная адаптация, учреждения исполнения наказаний.

This article reviews the influence of probation on prisoners' resocialization and correction as well as reducing recidivism in Ukraine and abroad. For this purpose, the article analyzes cooperation between probation body and other state bodies and civil sector.

Key words: probation, penitentiary probation, resocialization, social adaptation, prisons.

Вступ. За даними звіту World Prison Brief (Institute for Criminal Policy), станом на 1 вересня 2016 р. в установах виконання покарань в Україні перебували понад 60 тисяч осіб [1]. Цей показник є одним із найвищих у світі у співвідношенні до кількості населення. Тому закономірною є потреба у формуванні ефективної державної політики щодо соціальної адаптації засуджених ще на етапі відбування ними покарання в установі виконання покарань.

Зазначене питання висвітлювалось у наукових працях таких учених, як: С. Бараш, І. Богатирьов, О. Богатирьова, В. Кирилук, Н. Орловська, Д. Ягунов, І. Яковець та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ролі пробації у досягненні цілі виправлення та ресоціалізації осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі.

Результати дослідження. Відбування покарання у вигляді позбавлення волі безперечно пов'язане з негативним впливом на соціальну адаптацію та реінтеграцію засуджених після звільнення. Після повернення до звичного життя такі особи стикаються із численними проблемами соціально-побутового та психологічного характеру, викликаними втратою соціальних зв'язків, контактів із сім'єю, навичок самостійно приймати рішення у складних життєвих обставинах, розпоряджатися матеріальними ресурсами, необхідністю пошуку роботи чи житла. Нерідко саме ці труднощі є фактором повторного скоєння злочинів та, відповідно, зростання рівня рецидивної злочинності загалом. Так, за статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України, серед осіб, які скоїли злочини у 2011 р., повторні злочини скоїли майже 46% [2].

Прийняття Закону України «Про пробачію» у 2015 р. було покликане частково вирішити цю проблему. Ставлячи за мету гарантування безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, пробачія стала важливим каталізатором змін у пенітенціарній системі загалом та функціонуванні установ виконання покарань зокрема. Незважаючи на те, що до прийняття зазначеного Закону для підготовки до звільнення осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, застосовувалися заходи соціального патронажу відповідно до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Такі заходи мали добровільний характер і нерідко були слабо координованими з боку органів та установ виконання покарань. Так, за даними дослідження, проведеного у 2015 р. в рамках реалізації проекту «Посилення ролі громадянського суспільства у захисті прав уразливих груп засуджених в Україні», 67% опитаних засуджених жінок підтвердили, що в колонії проводяться заходи з підготовки до звільнення. Проте 23% повідомили, що сутність такої роботи полягає лише в тому, що засуджені «розписуються у якихось документах». Більше того, ключовим організатором заходів із підготовки до звільнення були названі громадські організації та незалежні від установи виконання покарань державні інституції [3].

Запровадження інституту пробачії і такого його різновиду, як пенітенціарна пробачія, по суті поклало на органи пробачії обов'язок надавати засудженим низку соціальних послуг для їх підготовки до звільнення з місця позбавлення волі, а суб'єктом, який організовує підготовку до звільнення засуджених та соціально-виховну роботу із ними, визначено безпосередньо орган пробачії. Таким чином, орган пробачії відповідає за координацію пробачійної роботи на всіх етапах взаємодії із засудженим, забезпечуючи безперервність процесу їх виправлення та ресоціалізації, починаючи від підготовки досудової доповіді до винесення вироку судом і завершуючи вирішенням проблем адаптації після звільнення засудженого від відбування покарання.

Варто відзначити, що тривалий час у минулому терміни «пробачія» та «в'язниця» протиставлялися один одному. Злочинець здебільшого трактувався виключно як суб'єкт, якого потрібно позбутися (вигнати, фізично знищити, ізолювати), а не учасник суспільних відносин, який потребує лише більшої уваги з метою додаткового впливу для поновлення адаптації в соціумі [4, с. 344]. Тому в дослідженні інституту пробачії більша увага приділялася виконанню санкцій і заходів, не пов'язаних із позбавленням волі [5, с. 39]. Проте поступово залучення офіцерів пробачії до роботи у виправних установах почало все частіше застосовуватися на практиці, а пробачія та в'язниця тепер характеризуються як два елементи однієї й тієї самої системи [6, с. 37].

У зв'язку із цим Н. Хуторська зазначає, що пробачія – це складний соціально-правовий інститут, який, з одного боку, є мірою покарання, що полягає у передачі особи, яка визнана судом винною у вчиненні злочину, без застосування до неї тюремного ув'язнення, під нагляд спеціальної служби на певний строк та на умовах, визначених судом, порушення яких тягне за собою призначення покарання у вигляді позбавлення волі; з іншого боку, пробачія є системою виконання цього кримінального покарання, включаючи комплекс сил і засобів, спрямованих на досягнення мети ресоціалізації засуджених [7, с. 113].

Більше того, у сучасному розумінні роль офіцера пробачії не зводиться виключно до проведення соціально-виховної роботи із засудженими, а включає управління фінансовими ресурсами та усунення ризиків вчинення рецидивних злочинів [6, с. 37].

На міжнародно-правовому рівні здійснення так званого постпенітенціарного контролю передбачено Рекомендаціями CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробачію (прийняті Комітетом Міністрів 20 січня 2010 р. на 105-му засіданні заступників міністрів) поряд із такими функціями пробачії, як підготовка доповіді та нагляд. Відповідно до правила 59, якщо служба пробачії виконує функцію з контролю за засудженими після звільнення від відбуття покарання у вигляді позбавлення волі, вона повинна працювати у взаємодії з тюремною адміністрацією, засудженими, їхніми сім'ями і громадськістю для того, щоб підготувати засуджених до звільнення й адаптації в суспільстві. Вони повинні встановити контакти з відповідними службами в'язниці, щоб допомогти в побутовій і трудовій адаптації засуджених після звільнення [8].

Нині у більшості країн започатковані або готуються експериментальні програми із цього напрямку у співпраці з місцевими соціальними службами, тюремними установами та неурядовими організаціями. Так, робота у в'язницях стала невід'ємним завданням служби пробачії Англії з 1966 р. [9, с. 115]. У Північній Ірландії офіцери пробачії залучені до роботи в'язниць та центрів для неповнолітніх правопорушників. Цілями такої співпраці є забезпечення суспільства, оцінка ризиків, впровадження реабілітаційних програм, оцінка можливостей умовно-дострокового звільнення, допомога під час звільнення тощо [6, с. 79–80]. У Болгарії служба пробачії займається організацією заходів, пов'язаних із наданням спеціалізованої індивідуальної та групової роботи, психологічним оцінюванням в'язнів, проведенням культурних та спортивних заходів, наданням релігійної підтримки, відновленням контактів із сім'єю [5, с. 41].

В Україні правову основу пенітенціарної пробації становлять Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон України «Про пробацію», а також низка підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Положення про організацію діяльності волонтерів пробації, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 17 січня 2017 р. № 98/5 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 18 січня 2017 р. за № 65/29933).

Прийнятий 5 лютого 2015 р. Закон України «Про пробацію» вперше визначив поняття пенітенціарної пробації, характеризуючи її як підготовку осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, до звільнення для трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання (ч. 1 ст. 11) [10].

Відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону України «Про пробацію» орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяє засудженим, які готуються до звільнення, у: визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб. Разом із тим напрями взаємодії органу пробації з установами виконання покарань та суб'єктами соціальної адаптації не обмежуються тільки перерахованими вище. Зазначена взаємодія може також передбачати сприяння звільненим від відбування покарання у відновленні чи оформленні документів; здобутті освіти, професії; отриманні медичної, психолого-педагогічної, матеріальної допомоги із залученням до цього процесу не тільки суб'єктів соціальної адаптації, а й громадськості, трудових колективів, волонтерів, релігійних організацій тощо.

З огляду на зазначене, завдання, які виконуються органом пробації за місцем відбування засудженим покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі, можна поділити на три групи:

1) сприяння подоланню засудженим емоційних переживань, викликаних ізоляцією від суспільства;

2) підготовка засудженого до звільнення від відбування покарання (пошук місця роботи, проживання);

3) надання допомоги у подоланні засудженим негативних звичок, таких як алкогольна та наркотична залежність, та набутті необхідних навичок (наприклад, щодо ефективного розпорядження фінансами, контролю емоцій тощо).

Міра необхідного впливу на правопорушника та характер впливу залежать від багатьох чинників, таких як характер вчиненого правопорушення та особа засудженого. Автори А. ван Кальмтоут, Д. Робертс, С. Віндінг за результатами аналізу звітів країн, у яких застосовується пробація, зробили висновок про відсутність необхідних для виконання завдань цього інституту ресурсів, обладнання, достатньої кількості персоналу тощо. Саме тому в більшості країн увага насамперед звертається на виправлення неповнолітніх правопорушників [5, с. 40].

Доцільно зазначити, що для підготовки неповнолітніх до звільнення статтею 94 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачено створення у виховних колоніях дільниць соціальної адаптації, у яких тримаються засуджені, які правомірно себе поведуть і сумлінно ставляться до навчання та праці і яким до звільнення залишається не більше шести місяців [11]. Підготовка до звільнення є завершальним етапом пенітенціарної пробації, протягом якої, перебуваючи у виховній колонії, стосовно неповнолітніх з урахуванням їхніх вікових та психологічних особливостей створюються умови для забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактики агресивної поведінки, мотивації позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків, залучення засуджених неповнолітніх до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти [12, с. 176].

Варто зазначити, що підсумки реалізації пілотних проектів у сфері ювенальної пробації в Україні свідчать про позитивний вплив на соціальну адаптацію неповнолітніх. Незважаючи на те, що наразі пробаційні програми застосовуються лише щодо неповнолітніх, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі, за даними Міністерства юстиції України, серед неповнолітніх, які пройшли такі програми, повторно вчинили злочини лише 2% [13].

Утім проблема нестачі ресурсів для реалізації пробаційних заходів також підкреслює важливість взаємодії установ виконання покарань та уповноважених органів із питань пробації з іншими державними органами та навіть громадським сектором. Варто звернути увагу, що частиною 3 ст. 11 Закону України «Про пробації» передбачено розроблення порядку взаємодії органу пробації та державних органів під час здійснення заходів пенітенціарної пробації центральними органами виконавчої влади, що формують державну політику у сфері пробації, у сфері соціальної політики, у сфері охорони здоров'я, та Міністерством внутрішніх справ України. Важливо, що така взаємодія матиме міждисциплінарний характер. Як зазначають дослідники М. Лейсі та Г. Рід, працівники пенітенціарних установ не спроможні самостійно вирішити усі проблеми осіб, які відбувають покарання. Саме тому до роботи з ув'язненими, окрім офіцерів пробації та працівників в'язниць, необхідно також залучати фахівців у галузі освіти, медиків, тренерів, психологів, капеланів тощо. Автори вважають, що очевидною

відмінністю між офіцером пробачії та працівником в'язниці є роль, яка на них покладається. Якщо із завданням вирішити практичні питання та «вислухати» останній може справитися певною мірою, то розуміння емоційного стану засудженого – це прерогатива офіцера пробачії. Безперечно, з погляду безпеки суспільства ставлення працівника пенітенціарної установи до засудженого виключно як до правопорушника є виправданим [14]. Саме тому вміння офіцера пробачії сприймати засудженого як особистість змушує по-новому глянути на проблему ресоціалізації.

Проте відкритим залишається питання, щодо яких категорій засуджених може застосовуватися пенітенціарна пробачія. Учений С. Бараш звертає увагу, що, виходячи з аналізу ч. 1 ст. 11 Закону України «Про пробачію», пенітенціарна пробачія запроваджена виключно як «підготовка осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк». Також частина 2 ст. 7 цього ж Закону визначає як підставу для пробачії, з одного боку, «акт про помилування, яким засудженому замінено покарання або невідбуту частину покарання покаранням у вигляді громадських або виправних робіт» (тобто помилування від довічного позбавлення волі не є підставою для пробачії); а з іншого боку, підставою пробачії є «обвинувальний вирок суду, яким особу засуджено до позбавлення волі на певний строк». Зазначені підстави не включають помилування із заміною довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, оскільки згідно із чинним законодавством таке помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи, а не на підставі вироку суду. Таким чином, С. Бараш констатує, що на сьогодні не передбачається застосування потенціалу інституту пенітенціарної пробачії для підвищення ефективності та об'єктивності звільнення від довічного позбавлення волі [4, с. 353].

Ще одним проблемним аспектом застосування пенітенціарної пробачії в Україні є удосконалення правової основи, а саме узгодження окремих положень законів України «Про пробачію» та «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», а також розроблення детального порядку впровадження пенітенціарної пробачії. Зокрема, потрібно ухвалити порядок взаємодії органу пробачії та державних органів під час здійснення заходів пенітенціарної пробачії, розроблення пробачійних програм для осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі, порядок спеціалізованого навчання співробітників установ виконання покарань.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що повноцінне впровадження пенітенціарної пробачії в Україні сприятиме поверненню правопорушників у суспільство після звільнення через підвищення їхніх соціальних навичок та, як наслідок, підвищенню ефективності наявного превентивного механізму. Першочерговими кроками на шляху до досягнення зазначених цілей повинна бути інтеграція функцій органу пробачії та суб'єктів соціального патронажу в пенітенціарних установах та підготовка необхідних підзаконних нормативно-правових актів для заповнення правового вакууму, що наразі має місце.

Список використаних джерел:

1. World Prison Brief, Institute for Criminal Policy [Electronic resource]. – Access mode : http://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-population-total?field_region_taxonomy_tid=All.
2. Янчук О. Роль соціальної роботи у реалізації завдань майбутньої пробачії в Україні / О. Янчук // Тези доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції «Міждисциплінарні проблеми соціальної роботи: психологічні, соціологічні, правові аспекти» (Факультет психології Київського НУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, 28 лютого 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kvs.gov.ua/zmi/SocRobota08082014.pdf>.
3. Стан реалізації засудженими із числа вразливих груп наданих прав і свобод. Результати дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?library=doslidzhennya-stan-realizatsiji-zasadzhenymy-z-chysla-vrazlyvyh-hrup-nadanyh-prav-i-svobod>.
4. Бараш С. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробачії щодо довічного позбавлення волі / С. Бараш // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 1(4). – С. 344–354.
5. Пробачія та служби пробачії у країнах – кандидатах у члени ЄС / за ред. А. Кальмтоута, Д. Робертс, С. Віндінг. – К. : Атіка, 2005. – 448 с.
6. Ягунов Д. Європейські правила пробачії: переклад, тлумачення та допоміжні матеріали / Д. Ягунов. – О. : Фенікс, 2013. – 236 с.
7. Шапоренко О. Інститут пробачії як альтернатива лишенню свободи / О. Шапоренко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – № 2. – С. 111–114.
8. Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробачії (прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 р. на 105-му засіданні заступників Міністрів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kvs.gov.ua/rekomendacia_2010.pdf.

9. Вітфілд Д. Вступ до служби пробації : [монографія] / Д. Вітфілд. – 2-ге вид. перероб. та допов. – К. : Атіка, 2004. – 236 с.
10. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
11. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/print1479160023558681>.
12. Третяк О. Пенітенціарна пробація в системі соціальної адаптації неповнолітніх / О. Третяк, С. Чебоненко, І. Стеценко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки». – 2016. – Вип. 137. – С. 175–179.
13. Павло Петренко відкрив Центр ювенальної пробації у Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249748635&cat_id=244277212.
14. Lacey M. Probation Working in Prison / M. Lacey, G. Read [Electronic resource]. – Access mode : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.955.7547&rep=rep1&type=pdf>.

БАБАНІНА В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
експертно-криміналістичного забезпечення
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.21

СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Вивчається етимологічне походження та сучасне лексичне значення слова «кримінальний». Формулюється визначення поняття «кримінальне право», в основу якого закладається нормативістська концепція праворозуміння. Досліджуються ознаки поняття «закон» і «кримінальний закон». Визначається співвідношення кримінального права та кримінального закону. Ставиться дискусійне питання щодо коректності використання терміна «кримінальний закон». Обґрунтовується висновок, що кримінальне право та кримінальний закон співвідносяться як зміст і форма існування (вираження) цього змісту.

Ключові слова: закон про кримінальну відповідальність, кримінальне право, кримінальний закон, праворозуміння, нормативне вираження.

Изучается этимологическое происхождение и современное лексическое значение слова «уголовный». Формулируется определение понятия «уголовное право», в основу которого закладывается нормативистская концепция правопонимания. Исследуются признаки понятий «закон» и «уголовный закон». Определяется соотношение уголовного права и уголовного закона. Поднимается дискуссия о корректности использования понятия «уголовный закон». Обосновывается вывод, что уголовное право и уголовный закон соотносятся как содержание и форма существования (выражение) этого содержания.

Ключевые слова: закон об уголовной ответственности, уголовное право, уголовный закон, правопонимание, нормативное выражение.

Etymological origins and modern lexical meaning of the word “criminal” are studied. The definition of the concept of “criminal law” is formulated on the basis of the normative concept of legal understanding. Features of concepts “law” and “criminal law” are studied. The correlation of criminal law and Criminal Code is determined. The discussion on the correctness of using of the definition “criminal law” is raised. It is substantiated that criminal law and Criminal Code are correlated as the content and the form of existence (expression) of this content.

Key words: law on criminal liability, criminal law, Criminal Code, normative theory, legal understanding, normative expression.

